

Maria Antònia MARTÍ ESCAYOL i Antoni ESPINO LÓPEZ: *Catalunya abans de la Guerra de Successió. Ambrosi Borsano i la creació d'una frontera militar, 1659-1700*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2013, 313 pàgines.

Espino López té un llarg recorregut bibliogràfic sobre història militar i en especial de la Catalunya de la segona meitat del segle XVII. Martí Escayol sobretot s'ha dedicat a l'estudi del concepte de natura en el pensament català dels segles XVI i XVII i a la història ambiental. Des de perspectives diferents, per a ambdós historiadors la geografia i el territori formen part de la seva visió analítica. Aquest llibre conté dos objectius, fer un detallat seguiment de les campanyes militars sobre Catalunya entre el tractat dels Pirineus i la mort de Carles II i situar el paper jugat a Catalunya per l'enginyer militar milanès Ambrosi Borsano. Amb una llarga carrera militar iniciada com a soldat d'infanteria el 1652 a l'exèrcit hispànic de Milà, el 1669 Borsano s'incorporava a l'exèrcit de Catalunya. Amb plaça fixa al Principat des de 1672, l'any següent esdevenia tinent general d'artilleria i al costat del superintendent de les fortificacions de Catalunya, el marquès de Buscayolo, assessorà el virrei San Germán en les obres militars que s'hi havien de portar a terme. Com a quarter mestre general de l'exèrcit de Catalunya, fou l'oficial general que «s'encarregava de prevenir i arreglar els mapes, plànols i

d'altres notícies sobre les circumstàncies, qualitats i situacions del país on es feia la guerra i de formar el pla de batalla i el de les marxes i allotjaments de l'exèrcit» (p. 10). Entre 1674 i 1686 recorregué tot Catalunya «formando la Carta Geográfica deste Pays para su Magestad» (p. 11). Fruit d'aquests anys recopilant informació fou un *Discurso General* (1685), un mapa del Principat i Comtats de Rosselló i Cerdanya (1687) i una carpeta amb dotze plànols de fortificacions catalanes (1687). Encara el 1691-1692 feia un informe sobre la situació de les principals fortificacions catalanes. Borsano, casat en segones núpcies amb una catalana, moria a Guissona el setembre de 1708. Segurament, a la segona meitat del xvii, degueren ser molts els militars forasters que es casaren amb catalanes i/o es quedaren al país, un treball que resta pendent, però que explicaria l'existència d'un Villarroel barceloní d'origen gallec.

La primera part del llibre està dedicada a la configuració de la nova frontera militar de Catalunya després de 1659. El tema ha estat treballat des d'altres perspectives i des d'altres geografies. Peter Sahlins, Alain Ayats i Oscar Jané, entre d'altres, hi han treballat. L'objectiu de Peter Sahlins (1993) fou la Cerdanya, amb un recorregut cronològic que assolia bona part del segle XIX. Des de 1990 hi ha treballat Alain Ayats pel que fa a la Catalunya sota el domini de França i des de l'observació de la política militar francesa. Oscar Jané hi ha treballat des de 2006, si més no, i des d'una perspectiva més políticocultural, per situar la relació entre frontera i identitat, especialment pel que fa al Rosselló.

Aquest estudi de la política militar de la monarquia hispànica a Catalunya, entre 1659 i 1700, de Martí Escayol i Espino López, està fet amb un gran detallisme de virrei a virrei, any per any i campanya per campanya. La base fonamental del treball és la documentació de l'Arxiu de Simancas, però combinada amb fonts impreses i fonts manuscrites de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona, dels Arxius Departaments dels Pirineus Orientals de Perpinyà, i d'altres procedents d'altres organismes arxivístics i biblioteques de París, de la mateixa Barcelona i de Madrid. L'ús de la documentació de Simancas, sobretot, els permet veure tots els fronts militars oberts alhora i la política general hispànica en aquesta etapa entre guerra oberta i guerra encoberta, així com el paper assignat per la cort a Catalunya en el curs d'aquells anys. Els autors observen, pel que fa a les inversions militars, primer la prioritat de Portugal sobre Catalunya i després la dels Països Baixos i Itàlia. Els recursos eren limitats. Si després de la guerra dels Segadors no es construï una ciutadella a Barcelona «para seguridad de todo el Principado y quietud de los mismos vassallos» no era per falta de ganes sinó per raons d'hisenda «no hay medios en la Real Hazienda» (p. 21). Els autors aporten grans quantitats de dades sobre costos militars a Catalunya des de costos sobre fortificacions, fins a costos d'aprovisionament i de soldades, però sobretot s'hi observa la distància entre les previsions fetes, les quantitats demanades i assignades i la realitat executada. La «Junta de Presidios d'Espanya», depenent del Consell de Guerra, considerava que els presidis catalans havien d'estar dotats de 2.594.920 rals de plata a l'any com a provisió. «Una quantitat que mai no es va veure al Principat aquells anys» (p. 23). La desconfiança dels virreis envers la noblesa catalana amb responsabilitats militars, com ara Josep de Pinós o Ramon Copons, entre d'altres, no col·laborava a cap bona política defensiva. La por als afectes a França persistia, i el virrei Castelrodrigo pugnava per desfer-se de «semejantes viboras» (p. 28). Els pasquins dels anys del virrei Castelrodrigo no possibilitaven cap entesa, i el Consell d'Estat fins i tot entenia que s'havia d'endurir la desinsaculació i el 15 d'abril de 1663 es donava aquesta facultat al virrei. Entretant la partida estava a tota hora sent guanyada per França amb la construcció de Montlluís. Sense diners, desconfiant dels naturals i mancats de soldats, amb mesos i mesos sense paga i amb els hospitals militars a punt de tancar, l'exèrcit reial a Catalunya era una desferra i cada nou virrei solia repetir la mateixa visió catastròfica, assenyalant la «necesidad y miseria de aquellos pobres soldados, que andan descalzos, casi desnudos y obligados a pedir limosna por las calles y a las puertas de los conventos» (p. 31). Les tropes

desertaven o emmalaltien i robaven per poder menjar. De fet Catalunya es defensava sola. Les poques fortificacions que van ser més o menys restaurades eren treballades per homes i dones del país –per exemple, en el cas de Puigcerdà–, i el virrei Gonzaga era conscient que per millorar les fortificacions, com les de Puigcerdà mateix, depenia d'un donatiu voluntari reclamat a Catalunya el 1663 per a tres anys i amb el qual el primer any obtenia uns 700.000 rals, mentre la cort atribuïa la manca de diners per a l'exèrcit de Catalunya als proveïdors. El fantasma de 1640 era esmentat tot sovint. La situació de Puigcerdà, per exemple, contrastava amb la guarnició del Rosselló, on, deia el mestre de camp general Pablo de Parada, «contemporizan grandemente con el país pagando hasta el forraje y que todos publican se quitará el pecho de la sal» (p. 36). Es clar que, poc després, la revolta dels Angelets, canviaria aquesta suposada contemporització. Amb la guerra de Devolució (1667-1668) prosperaren les insinuacions de França de bescanviar els Països Baixos hispànics per les perdudes vegueries nord-catalanes (1669 o 1673) però amb la fi de la guerra d'Holanda (1673-1678), la monarquia hispànica, en signar un acord amb Anglaterra i les Províncies Unides a propòsit de la seguretat dels estats de Flandes, posà fi a aquesta possibilitat. La guerra oberta obligà a prorrogar el donatiu voluntari de 1663, obligà als municipis, al Consell de Cent i a la Diputació, tot i les prevenicions cortesanes, a reclutar milícies i, encara, els esforços procedents dels regnes d'Aragó i València, hagueren de ser compartits amb el front portugués d'Extremadura, mentre Mallorca defensava Menorca i Eivissa i les galeres de Sardenya la seva pròpia illa. La guerra era un fet, i el virrei duc de Sessa esperava en va el reforçament dels terços castellans, napolitans, alemanys, valons i irlandesos, és a dir, tropes hispàniques i tropes no hispàniques o de les «nacions» i recursos per al millorament de les fortificacions de frontera. Els autors consideren que les manifestacions de la cort demostren que no hi havia «cap política estratègica, sinó que només estaven recolzades en la manca de recursos» (p. 54). Sessa demanava una fortificació a Cabanes per tancar l'Empordà i frenar els francesos i reclamava també la presència d'una armada, «que són los exércitos portátiles que acuden al socorro donde es menester» (p. 55). Fins aleshores, els virreis, tot reclamant més recursos, s'havien limitat a preveure intervencions merament defensives. En el curs de la guerra d'Holanda, el virrei duc de San Germán, en canvi, va pretendre una guerra ofensiva en defensa d'una frontera tan important «por ser escudo de toda España» (p. 59) i en observar l'existència d'una resistència catalana a les invasions franceses i una predisposició al Rosselló. Per a ell calia engegar una campanya al Conflent i al Rosselló «en caso de perderse esta ocasión se pasaran muchos siglos para encontrar con otra semejante para que el condado de Rosellón pueda volber a agregarse a esta Corona» (p. 62-63). L'empresa fracassà. Malgrat els esforços de Josep de la Trinxeria, San Germán fou conscient que la gent de Catalunya Nord no seguirien si no «tenemos pie firme en Rossellón y que franceses no puedan pasar a destruirles» (p. 65) i el virrei no tenia ni prous recursos ni el concurs de cap armada. Segons els autors, «els esdeveniments de Messina van trastocar tots els plans de San Germán» (p. 67). El Consell d'Estat defensava una mera guerra defensiva al front català i posar tots els esforços a Flandes i Messina. En canvi si que hi havia ofensiva des de França, amb greus estralls sobre Maçanet de Cabrenys i l'ocupació de Bellguarda que deixava el seu governador Diemberg sota sospita. L'Empordà esdevenia el pa de l'exèrcit francès, sense l'oposició dels seus habitants ja prou abatuts i convençuts del pecat d'omissió de l'exèrcit hispànic. Això era així, tot i que, de fet, Lluís XIV només havia escollit el front català com un terreny de distracció estratègica. El Consell d'Aragó temia una Catalunya poc segura o neutral mentre el rei hispànic, sense diners, practicava una estratègia conservadora i incompetent. El 1678 es perdia Puigcerdà, «la pèrdua de Puigcerdà significava que França dominaria [també] tota la muntanya» (p. 95). La seva recuperació el mateix any per la pau de Nimega no resolí res. Cada nou virrei en posar peu a Catalunya comprovava les necessitats extremes. Puigcerdà retornava, però amb bona part de les seves fortificacions enrunades, i tot

intent de reconstrucció fracassà. Segons l'enginyer Rynaldi també calia millorar les fortificacions de Castellfollit i Camprodon. A la cort es discutia si era millor fortificar Puigcerdà o la Seu d'Urgell. Pel que fa a la marina hauria calgut fortificar Roses, Cadaqués i Palamós. Tot això es plantejava el virrei Bouronville, mentre el català Ramon Trobat, al servei de França, amb dos enginyers de la cort de Lluís XIV recorria la vall de Querol per construir una fortalesa més forta que Puigcerdà. Les previsions franceses s'encaminaren cap a la construcció de Montlluís. El president del Consell d'Aragó era conscient de la situació: «los franceses están armados, nosotros débiles y Cataluña abierta». Albareda ja ha plantejat fins a quint punt, a més d'un afer derivat de l'«estrechez de la Real Hacienda» (p. 108), hi podia haver una política soterrada d'espera del canvi de dinastia i parla de «malfiança envers les autoritats espanyoles» (*Els Catalans i Felip V*, 1993, p. 40). Entretant, Durban, el governador de Montlluís, segrestava els cònsols d'Alp, Urtx, Queixans i Age (1682). El virrei Bournonville endeutat amb particulars de Catalunya per 192.000 rals, sense fortificacions, sense tropes i sense forces marítimes, poc podia fer. Reconeixia que en temps de pau la despesa a Catalunya requeria tres milions de rals com a mínim i el doble en temps de guerra. «No tenemos un ejército de tierra, ni un puerto de mar fortificado, ni una plaza en la frontera» (p. 122). El màxim que li arribava era la mesada de 240.000 rals, i encara, i tot just pagava el quart de les soldades i el mateix virrei feia quasi dos anys que no cobrava el seu salari. En plena guerra de Luxemburg (1683-1684), el marquès de Tamarit, principal proveïdor de l'exèrcit de Catalunya, es negava a enviar diners i gra al Principat al·legant que se li devien més de 2.560.000 rals. No es pogué impedir el setge de Girona del mariscal Bellefonds de 1684 i tot plegat menà a la revolta barretina de 1687-1689. Els allotjaments eren una tortura davant d'unes tropes afamades amb soldats en bona part casats i amb famílies nombroses que menjaven a costa d'un país. Aquest tenia unes constitucions restrictives amb relació als allotjaments, però el Consell d'Estat era contrari al respecte a les constitucions. La guerra dels Nou anys va demostrar, definitivament, la vulnerabilitat de la monarquia hispànica a Catalunya. Els autors sintetitzen en un quadre el mal estat de les fortificacions a Catalunya segons la informació de Borsano de 1685 (p. 144). Quan va caure la Seu d'Urgell (1691) tota la muntanya va quedar a mercè dels francesos. Les peticions del Consell de Cent demanant una política de fortificacions foren en va. Tot i així, l'actitud de les institucions fou de fidelitat recompensada no pas amb defensa sinó amb retòrics títols d'honor: dret de cobertura als consellers de Barcelona i tractament d'«ilustres y fidelísimos» als diputats i al braç militar. Els consellers de Barcelona s'adonaven que estaven a mercè dels francesos en tenir «la puerta abierta para venir a tragarnos el lobo» i criticaven la versió oficial, segons la qual si es conservava Barcelona «se mantiene más de la mitad de Catalunya» (p. 84). Barcelona s'exclamava: «quan errada es la máxima de que como se conserve Barcelona y la Marina, lo demás es nada» (p. 151). Es tractava, a més, d'una Barcelona a la qual se li negava «tota possibilitat que els habitants es fessin amb el control de les portes» (p. 105) i en la qual «las entradas encubiertas y medias lunas estan arrasadas que se aran y siembran como los campos» (p. 162). En el curs d'aquella guerra eren bombardejades Barcelona i Alacant (juliol de 1691). Segons els autors, seguint l'historiador J. P. Cénat, des de la dècada de 1680 s'havia generalitzat el bombardeig de ciutats com a estratègia d'intimidació (Luxemburg, Gènova, Alger, Coblença, Brussel·les). En plena desconfiada ambaixada catalana a la cort per part del marquès de Rupit, la qual reclamava una política de defensa, esclatà la notícia de la ja actualment coneguda conspiració catalana de 1691 amb l'intendent del Rosselló Ramon Trobat com a promotor, lluny, però, de l'aliança de 1640. Aleshores eren executats J. Prats i Josep Bacardit, batlle de Castelltallat, «por haver hecho juntar alguna gente para que se pasaran a Francia y conspirado y intervenido junto con otros cómplices en el trato de entregar el castillo de Cardona a los franceses» (p. 155). Ja podia Ambrosi Borsano projectar fortificacions, «calia molts diners per aixecar un sistema defensiu competent al Principat i n'arribaven molt

pocs» (p. 160). L'única política militar hispànica fou, doncs, davant del perill de la caiguda de places més o menys fortificades a mans de l'enemic, desmantellar-les per evitar que s'hi poguessin fer forts. La derrota del Ter (maig 1694) posà una Girona buida («y en los pocos paysanos que aparecen por las calles no se veu sinó lágrimas», p. 165) a mercè del duc de Noailles (29 de juny). La demanda de préstecs del virrei Escalona-Villena a la Diputació rebia la plausible resposta consistorial que les seves finances s'enfonsaven «atès que el país, des del riu Fluvià fins a la frontera» contribuïa a l'enemic (p. 161). Amb mig Catalunya ocupada, les finances de Lluís XIV, més interessat en el front de Savoia, es reduïren per a desesperació de l'intendent Trobat. Des de 1694 i fins al final de la guerra (1697) Catalunya es va veure obligada a sostenir dos exèrcits, sense poder impedir l'ocupació de Barcelona pel duc de Vendôme (8-VIII-1697). El virrei Velasco, a costa de Barcelona, no volgué plantejar batalla a Hostalric. En aquella contesa la resistència, protagonitzada per la coronela barcelonina i el príncep Hesse-Darmstadt, va comportar l'enaltiment del príncep alemany enfront dels sospitosos comportaments dels virreis Gaztañaga i Velasco. França evacuava la ciutat ben poc després, el gener de 1698. Per a la monarquia hispànica la rendició de Barcelona fou un mer «mitjà per aconseguir la pau general» (p. 179) a costa dels vassalls de la ciutat.

En l'estratègia defensiva de Catalunya hi mancà una política de fortificacions, com posava en evidència el *Discurso general* d'Ambrosi Borsano, o un exèrcit ofensiu competent com a alternativa, el qual evités als catalans el manteniment durant anys de dos exèrcits sobre llur territori. A la monarquia hispànica li faltaven diners, però no informació. La segona part del treball de Martí Escayol i Espino López és una demostració de la tasca de Borsano desenvolupada al llarg de molts anys al servei de l'exèrcit del rei a Catalunya, «una de les millors “geografies militars” de l'Europa del seu temps» (p. 187). Es tracta de la transcripció del seu *Discurso general* de 1685 i l'informe de l'estat de les fortificacions de 1691-1692. El *Discurso general* és una visió del territori en termes militars en el qual descriu «toda la carta topogràfica del Principado de Cataluña, Condados de Rosselló y Cerdaña, con la qualidad de los terrenos, ríos, ciudades y plazas en el paraje donde se [h]allan situadas com también describe los terrenos donde se puede en ocasión camppear y acuartelar el exèrcito» (p. 202). Així doncs, el *Discurso general* ens ofereix informació sobre conreus, fertilitat dels terrenys, existència de ramats i bestiar, pes dels boscos, possibilitats de fusta, llenya, farratgeres i aigua, existència de camins bons o no tan bons per a la infanteria, la cavalleria o l'artilleria. La qualitat de les defenses de les poblacions, si tenen ravals, i de les places militars. Molt sovint trobem la qualificació de les defenses com a «muralls a l'antiga». Situa la qualitat de les guarnicions, de les armes i les municions, explica episodis militars anteriors que poden ser pertinents de saber, situa també el contrast entre Puigcerdà i Montlluís (p. 226-227), dóna notícies curioses com ara l'existència d'un arbre a Campllong del qual diu «por su igualdad que tiene de su naturaleza tres ramos le dicen el arbol de la trinidad» (p. 233); és a dir, es tracta del pi de les tres branques, ara mort i recentment escapçat per uns feixistes. Sobre Cardona indica que «la sal que se saca de la montaña donde está situada la sobredicha villa y castillo mantiene a casi toda Cataluña por la parte de la montaña y buena parte los de la raya de Francia a la parte del norte y de poniente» (p. 238). Fa consideracions curtes sobre algunes poblacions: de Mataró diu «esta villa es de mucho comercio» (p. 248); sobre Arenys de Mar, «es donde fabrican los navios por la comodidad de la madera» (p. 248); sobre Blanes, «villa de mucho negocio»; sobre Tossa, «lugar muy poblado» (p. 250); sobre l'Escala, «puerto pequeño pero desimbarcadero de artilleria a todo el Ampurdan y a Gerona. Este lugar aunque pequeño es muy mercantil» (p. 253); de Cotlliure, «esta plaza es muy poblada y en particular de mercaderes» (p. 255); sobre Ripoll, «dicha villa es muy poblada y todos son armeros de bocas de fuego, de escopetas, carabinas y pistolas» (p. 223); sobre el Garraf escriu «hallase en un alto sobre la cala de Garraf una torre que se dice la torre de Garraf con una casa que guarda la dicha cala por soler venir en aquella los moros»

(p. 275); i pel que fa al Garraf insisteix en el risc de moros, Sitges «tiene artilleria para guardarse de los moros» (p. 275), els hostals de la Figuereta tenen una «villa que se dice Tamarit» amb una muralla y «artilleria para guardarse de los moros» (p. 276). Des del coll de Balaguer, quan no hi ha guarnició, els moros veuen el camí de llevar a ponent del migdia al mar «y veniendo los pasajeros le salen al camino y los llevan cautivos a Argel» (p. 282), «un lugar que se dice Perillón muy derrotado por el miedo de los moros pues una vez todos los vecinos fueron cautivados y llevados a Argel» (p. 282). «Hay calas que suelen hir los moros y llevan cautivos los marineros y barcas que passen y suben por el rio Ebro a Tortosa» (p. 283). Lamentem que no es reproduueixin les dades demogràfiques del *Discurso*, cosa que ja suposem que hauria significat una obra de més d'un volum. L'apèndix de 1691-1692 és un estat de la situació amb propostes de millora de les places dites de frontera de Girona, Castellfollit, Roses, Palamós i Hostalric. També tracta les places en mans de França de Cotlliure, Bellaguarda, Ceret, Els Banys i Prats de Molló, i les places de frontera de la banda de la Cerdanya com Puigcerdà, però també la Seu d'Urgell, Berga i Cardona, i els castells de València d'Àneu i Castell-Ileó de la Vall d'Aran; aquest darrer, segons Borsano dominava 28 llocs, tenia un canó de bronze d'una peça, amb un cap de lleó, conegut com la lleona, d'uns 60 quintars i 45 lliures de bales, procedent de Tolosa. «Esta hermosa pieza la mando romper el señor marqués de Leganés, virrey y capitán general, el año 1686 para retirar el bonze a Barcelona para fundir» (p. 241 i 293).

Aquest treball, que conté una relació de fonts i bibliografia i un índex onomàstic, reproduïx diversos dibuixos del mateix Borsano de plantes de ciutats i fortificacions reals o en projecte procedents especialment de l'Arxiu de Simancas i de la Biblioteca Nacional de Madrid. Són de Barcelona, Hostalric, Palamós, Girona, Roses, Camprodon, Puigcerdà, Lleida, Flix, Tarragona, Castellfollit, València d'Àneu, Seu d'Urgell, Castelliutat, Montlluís i Bellaguarda. La làmina 3 relativa a Hostalric conté un error en repetir la imatge de la làmina 2 sobre Barcelona.

El llibre és una autèntica lliçó sobre les despeses de guerra del període, fossin aquestes virtuals o reals, suficients o insuficients, útils o inútils per a la defensa de les poblacions. Se'n poden treure moltes conclusions, entre les quals la voracitat d'una economia de guerra aristocràtica i destructiva sobre una població civil. Una economia dominada per una guerra que dividia la població catalana amb una frontera artificial al servei d'uns interessos dinasticopatrimonials.¹

Eva SERRA I PUIG
Universitat de Barcelona

1. Feta aquesta ressenya ha aparegut el que segurament serà el llibre definitiu d'Antonio Espino López sobre les guerres de Catalunya, de la guerra dels Segadors a la guerra de Successió: *Las Guerras de Cataluña. El teatro de Marte, 1652-1714*, Madrid - Mèxic - Buenos Aires - San Juan - Santiago, Edaf, 2014; de 517 pàgines atapeïdes i documentació completa d'arxius (Archivo General de Simancas, Archivo Histórico Nacional, Arxiu de la Corona d'Aragó-Reial de Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i arxius de Manresa, Valls, Vic i Tortosa). Per tant, l'obra pretén contenir una narració objectiva que contempli la perspectiva hispànica i la catalana. El subtítol esta inspirat en la frase del compendi militar de Josep d'Oms de 1643 que defineix Catalunya com a «nuevo teatro de Marte» (p. 24). No en faig la ressenya però sí que vull deixar dit que les aportacions que hi fa Antonio Espino són dades importants sobre els patiments (allotjaments), els esforços de guerra dels catalans en homes i en recursos financers en aquella llarga etapa bèl·lica amb els seus conats de rebel·lia i revoltes. Al mateix temps, insisteix en la manca de recursos militars hispànics, aquests sobretot descompensats en relació amb els de França i en la desconfiança de Madrid envers la fidelitat catalana amb més o menys justificació presidida pel «fantasma» de 1640.